

UDK: 37.013.42:37.017

Ozoda TOLIPOVA

PhD, dotsenti v.b.

Qo‘qon davlat universiteti, Qo‘qon, O‘zbekiston

E-mail: o16755505@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3059-9324

Qo‘qon universiteti dotsenti (PhD) A.Maxkamov taqrizi asosida

TECHNOLOGIES FOR PERSONALITY DEVELOPMENT BASED ON VALUES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

This article examines the theoretical and practical aspects of technologies for personality development based on national and universal values within the educational process. The study explores the essence of value-based pedagogical approaches, their role, and effectiveness in education. The findings, obtained through a mixed-methods research design, indicate that value-based technologies significantly contribute to students' moral development, independent thinking, and social activity. The paper also provides practical recommendations for improving the educational process.

Keywords: values, educational process, personality development, pedagogical technologies, moral education, reflection, competence, innovative approach.

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТЕЙ В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты технологий формирования личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей в процессе воспитания. В ходе исследования раскрыта сущность ценностно-ориентированного педагогического подхода, его роль и эффективность в образовательном процессе. Результаты исследования, проведенного с использованием смешанной методологии, показали, что данные технологии способствуют развитию нравственных качеств, самостоятельного мышления и социальной активности студентов. В заключении предложены практические рекомендации по совершенствованию воспитательного процесса.

Ключевые слова: ценности, воспитательный процесс, формирование личности, педагогические технологии, нравственное воспитание, рефлексия, компетенции, инновационный подход.

TARBIYA JARAYONIDA QADRIYATLAR ASOSIDA SHAXSNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirish texnologiyalari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida qadriyatlarga asoslangan pedagogik yondashuvlarning mohiyati, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda samaradorligi aniqlangan. Aralash metodologiya asosida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qadriyatlarga asoslangan texnologiyalar talabalarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot yakunida tarbiya jarayonini takomillashtirishga doir amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, tarbiya jarayoni, shaxsni shakllantirish, pedagogik texnologiyalar, ma'naviy-axloqiy tarbiya, refleksiya, kompetensiya, innovatsion yondashuv.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bir davrda jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida shaxsni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalasi alohida dolzarblilik kasb etmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirish, ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini boyitish zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tarbiya jarayonida qadriyatlarga tayangan holda shaxsni shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ilmiy-pedagogik muammo sifatida alohida e'tiborni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarida yoshlarni vatanparvarlik, milliy g'urur, ijtimoiy faollik va yuksak ma'naviyat ruhida tarbiyalash masalasiga katta ahamiyat berilmoqda. Jumladan, Shavkat Mirziyoyev o'z nutq va asarlarida yoshlar tarbiyasi masalasini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab, "Yangi O'zbekistonni barpo etish – avvalo, ma'naviy barkamol,

mustaqil fikrlaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq yoshlarni tarbiyalashdan boshlanadi", deya ta'kidlaydi[1]. Bu esa tarbiya jarayonini qadriyatlar asosida tashkil etishning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy zarurat ekanini ko'rsatadi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, hozirgi kunda ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonida qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar yetarli darajada tizimli va texnologik asosda yo'lga qo'yilmagan. Ko'plab hollarda qadriyatlar nazariy darajada o'rgatiladi, biroq ularni shaxsning real xulq-atvori va hayotiy faoliyatiga singdirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Natijada talabalarda qadriyatlar asoslangan barqaror hayotiy pozitsiyani shakllantirishda uzilishlar kuzatilmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi - tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirishning samarali pedagogik texnologiyalarini nazariy asoslash va amaliy jihatdan ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda yoshlar ongiga turli yot g'oyalar ta'siri kuchayib borayotgan sharoitda ularni mustahkam ma'naviy immunitetga ega, qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalash zarurati ortib bormoqda. Shu bois tarbiya jarayonini innovatsion, tizimli va qadriyatlar asosida tashkil etish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, unda tarbiya jarayonida qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar tizimlashtirilib, shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalar taklif etiladi. Bu esa pedagogika fanining tarbiya nazariyasi va amaliyotini boyitishga, shuningdek, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tarbiya jarayonida qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirish muammosi pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtada joylashgan murakkab ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning ma'naviy-axloqiy rivoji, uning qadriyatlarga munosabati va hayotiy pozitsiyasining shakllanishi bevosita tarbiya jarayonining mazmuni va texnologik tashkil etilishiga bog'liq.

Xorijiy pedagogik va psixologik adabiyotlarda qadriyatlar masalasi keng o'rganilgan. Xususan, Milton Rokich o'zining qadriyatlar nazariyasida inson xulq-atvori va qaror qabul qilish jarayonida qadriyatlarining determinant sifatidagi rolini asoslab bergan[8]. U qadriyatlarini terminal va instrumental turlarga ajratib, ularning shaxs motivatsiyasi va ijtimoiy xulqiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Shuningdek, Shalom Schwartz tomonidan ishlab chiqilgan universal qadriyatlar modeli turli madaniyatlar doirasida qadriyatlarining umumiy va farqli jihatlari aniqlashga xizmat qiladi[9]. Mazkur model ta'lim jarayonida qadriyatlarini integratsiyalash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Pedagogik nuqtai nazardan, Jon Dyui ta'limni ijtimoiy tajriba asosida tashkil etish zarurligini ta'kidlab, qadriyatlar amaliy faoliyat orqali shakllanishini ilgari suradi. Uning fikricha, tarbiya jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning ijtimoiy tajribasini boyitish va uning qadriyatlar tizimini shakllantirishga xizmat qilishi lozim[5]. MDH olimlari orasida ham mazkur muammo keng tadqiq etilgan. Masalan, Vasily Sukhomlinsky tarbiyani inson qalbiga yo'l topish san'ati sifatida baholab, unda axloqiy qadriyatlar yetakchi o'rin egallashini ta'kidlaydi. U tarbiya jarayonida shaxsga individual yondashuv va ma'naviy muhit yaratish zarurligini asoslaydi[6]. Shuningdek, Anton Makarenko jamoa orqali tarbiyalash konsepsiyasini ishlab chiqib, ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishda jamoaning rolini yuqori baholagan[7].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham tarbiya jarayonida qadriyatlar masalasi chuqur o'rganilgan. Jumladan, Abdulla Avloni o'zining pedagogik qarashlarida tarbiyani "hayot-mamot masalasi" sifatida talqin qilib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarurligini asoslab bergan[4]. Zamonaviy tadqiqotlarda esa milliy qadriyatlar asosida tarbiya berishning metodik va texnologik jihatlari keng yoritilmoqda. So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida qadriyatlarini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar - interaktiv metodlar, refleksiya, muammoli ta'lim, gamifikatsiya va raqamli platformalardan foydalanish samarali natijalar bermoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot metodologiyasi tarbiya jarayonida qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini aniqlashga qaratilgan kompleks yondashuvni ifodalaydi. Tadqiqot metodologiyasi ushbu ilmiy ishning umumiy konseptual asosini, tadqiqot yo'nalishini, dizaynini

hamda natijaga olib boruvchi aniq bosqichlarni belgilab beradi.

Tadqiqot falsafasi sifatida interpretativ (talqin etuvchi) va konstruktivistik yondashuv tanlandi. Bu yondashuv shaxsning qadriyatlarini ijtimoiy-madaniy muhitda shakllanishini, ularning subyektiv idrok va tajriba orqali rivojlanishini tushuntirishga xizmat qiladi. Tadqiqot yo'nalishi esa asosan induksion xarakterga ega bo'lib, amaliy kuzatishlar va empirik ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan. Tadqiqot dizayni sifatida aralash (mixed-methods) yondashuv tanlandi. Ushbu dizayn doirasida sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlar integratsiyalashgan holda qo'llanildi. Sifat metodlari orqali talabalarning qadriyatlar tizimi, ularning tarbiya jarayonidagi o'zgarishlari chuqur tahlil qilindi, miqdoriy metodlar esa taklif etilgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini statistik jihatdan baholash imkonini berdi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar tanlandi. Tanlanma (sampling) ehtimolli va maqsadli (purposive sampling) usullar kombinatsiyasi asosida shakllantirildi. Bu esa turli ijtimoiy va pedagogik sharoitlarda tahsil olayotgan respondentlarni qamrab olish imkonini berdi.

Natijalar. Olingan natijalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Tajriba guruhida qadriyatlarga asoslangan xulq-atvori ko'rsatkichlari 32-35% ga oshgan;

Mustaqil fikrlash va refleksiya darajasi 28% ga o'sdi; Ijtimoiy faollik va jamoaviy ishlash ko'nikmalari 30% ga yaxshilandi;

Nazorat guruhida esa o'sish ko'rsatkichlari 10-12% atrofida bo'lib qoldi.

Statistik tahlil (solishtirma foiz tahlili va o'rtacha qiymatlar) natijalarning sezilarli farq bilan ajralib turishini ko'rsatdi. Bu esa qo'llanilgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini miqdoriy jihatdan tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, qadriyatlarga asoslangan yondashuv an'anaviy tarbiya metodlariga nisbatan samaraliroq hisoblanadi.

Yarim tuzilgan intervyular va kuzatish natijalari asosida kontent-tahlil amalga oshirildi. Tahlil davomida quyidagi kategoriyalar ajratib olindi:

Qadriyatlarga ongli munosabat shakllanishi - talabalar o'z harakatlarini ma'naviy mezonlar asosida baholay boshlagan;

Shaxsiy mas'uliyat hissining ortishi - qaror qabul qilishda mustaqillik va javobgarlik kuchaygan;

Ijtimoiy moslashuvning yaxshilanishi - jamoa bilan ishlash, hurmat va hamkorlik ko'nikmalari rivojlangan;

Refleksiya ko'nikmalarining shakllanishi - talabalar o'z faoliyatini tahlil qilish va xulosa chiqarishga odatlangan.

Kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalar tarbiya jarayonida faolroq ishtirok etib, qadriyatlarini amaliy faoliyatda qo'llashga intilgan.

Pedagogik eksperiment davomida ishlab chiqilgan texnologiyalar (interaktiv metodlar, refleksiya, muammoli vaziyatlar, qadriyatlar asosida muhokamalar) bosqichma-bosqich joriy etildi. Yakuniy natijalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Qadriyatlar integratsiyasi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi;

Talabalarning ma'naviy-axloqiy rivojlanish darajasi sezilarli oshdi;

Tarbiya jarayonining samaradorligi tizimli ravishda yaxshilandi.

Tahlil natijalari asosida quyidagi holatlar aniqlandi: qadriyatlarga asoslangan pedagogik texnologiyalar shaxsni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega;

mazkur yondashuv talabalarning nafaqat bilim darajasiga, balki ularning xulq-atvori va ijtimoiy kompetensiyalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

taklif etilgan texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga joriy etish orqali tarbiya jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Mazkur natijalar tadqiqot metodologiyasida belgilangan usullar asosida olingan bo'lib, ularning ishonchliligi va aniqliligi statistik va sifat tahlillari orqali tasdiqlandi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotda tarbiya jarayonida qadriyatlar asosida shaxsni shakllantirish texnologiyalarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish orqali qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qadriyatlarga asoslangan yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, qadriyatlar asosida tashkil etilgan pedagogik texnologiyalar talabalarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik, mas'uliyat va refleksiya ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv shaxsning ichki motivatsiyasini kuchaytirib, uning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi. Tadqiqot savollariga berilgan javoblar asosida aytish mumkinki, tarbiya jarayoniga

qadriyatlarni tizimli integratsiyalash shaxsni har tomonlama barkamol etib shakllantirishning samarali vositasidir.

Xulosa sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin:

tarbiya jarayonida qadriyatlar asosida yondashuv pedagogik jarayonning sifatini oshiradi;

ishlab chiqilgan texnologiyalar ta'lim amaliyotida qo'llash uchun mos va samarali hisoblanadi;

qadriyatlarga asoslangan tarbiya shaxsning nafaqat bilim darajasini, balki uning xulq-atvori va hayotiy pozitsiyasini ham shakllantiradi.

Kelajak tadqiqot yo'nalishlari qadriyatlarga asoslangan tarbiya texnologiyalarini raqamli va virtual (VR, Metaverse) muhitda qo'llash imkoniyatlarini o'rganish; turli yosh bosqichlarida (maktab, kollej, oliy ta'lim) qadriyatlar shakllanishining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish; qadriyatlar asosida tarbiya berishning uzoq muddatli ta'sirini aniqlashga qaratilgan longitudinal tadqiqotlar olib borish; xalqaro tajribalar asosida milliy modelni takomillashtirish. Shunday qilib, mazkur tadqiqot natijalari tarbiya jarayonini takomillashtirish, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirish va ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2021. – 464 b.
2. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. O'zbekiston Respublikasi. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “O'qituvchi”, 2008. – 160 b.
5. John Dewey. Demokratiya va ta'lim. – Toshkent: “Sharq”, 2010. – 384 b.
6. Vasily Sukhomlinsky. Bolalarga yurakdan. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1984. – 320 b.
7. Anton Makarenko. Pedagogik poema. – Toshkent: “Yosh gvardiya”, 1988. – 400 b.
8. Milton Rokeach. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973. – 438 p.
9. Shalom Schwartz. “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests”. – *Advances in Experimental Social Psychology*, 1992, Vol. 25, pp. 1-65.
10. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
11. Karimova V.M. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018. – 320 b.
12. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: “Iste'dod”, 2019. – 280 b.